

Gülh Csaba:

Történeti és néprajzi adalékok Györsövényház és németajkú lakossága történetéhez*

Nehéz feladat olyan község históriájában sétálgatni, ahol a múlt történései friss sebeket hagytak az emberek lelkében; ahol a megtévesztett tisztesség, a megcsalt hit és a meggyalázott önérték felejteni képtelen, és minden kérdés gyanakvó óvatosságra kényszeríti a válaszadót. Mégis, a gyógyításra szükség van, hisz az elmúlt esztendőök után nem élhet örökké fájdalommal több megfosztott nemzedék.

A település keletkezését egy helyi monda a következőképpen magyarázza:

A Lébény felőli faluvégén valamikor régen megtelepedett egy halászember. A vízparthoz közel cölöpöket vert le. Azok között vesszővel körülfonta, majd betapasztotta sárral. Mikor a víz megáradt, kimosta a sövényfalank közeiből az agyagot, és a halász előről kezdhette ezt a műveletet. A javíthatóságba mégsem fáradt bele, hisz úgy őrizte meg a szájhagyomány, hogy ez volt a régi község első lakóépülete, ahonnan a falu nevét is eredeztetik.

A történelmi dokumentumok persze másként vallanak. Első okleveles említés „Svény” alakban a XIII. századból, 1252-ből ismeretes.¹ A település birtokosa a Sövényházy nemzetség. A későbbi századokban a Török, Pázmány, valamint Jagosich családok neve fordul elő még birtokosként. Az 1619-es összeírás Sövényház birtokosaként Pázmány Ferencet említi. Érdekessége, hogy övé volt azon porták egyike, akik a töröknek nem hódoltak be a járásban.² A sövényházi terület egyébként még 1636-ig Pázmányé volt. Az említett tulajdonosokon kívül a település földjeinek egy része a győri jezsuiták tulajdonában volt.

A falu lakossága az 1600-as években még teljesen magyar. Érdekes okirat maradt fenn ebből az időből, amelyből a község valamikori pecsétje rekonstruálható: „belső körében víz hullámokon egy csónak lebeg, melyből nőalak emelkedik ki, amint karjait kitarva jobb kezében halat, bal kezében pedig evezőlapátot tart.”³

A gyakori pusztahelyek (Szapud, Újfalú) arra utalnak, hogy a település különböző okok (árvíz, tűzvész, török dúlás) miatt többször is megsemmisült.

Ezek közül az egyik legtragikusabb a Rákóczi-féle szabadságharc idején történt.

1704-ben Heister Sigbert, a császáriak egyik fővezére a kuruchad felett aratott győzelme után, Károlyi Sándor seregének megjelenése miatt Bécs felé volt kénytelen visszavonulni. A labanc seregben szolgáló rác és horvát csapatok útközben elpusztították és felgyújtották az érintett településeket. Így égett földig 1704 június elején az ekkor már teljesen a jezsuiták birtokában lévő Sövényház is. Az itt lezajlott ütközet emlékét őrzi még most is a „Kurucdomb” elnevezés, amellyel a község határában fekvő homokos magaslatot illeték.

Az egész vármegye nehezen állt talpra a borzasztó pusztítás után. Még tíz évvel későbbi összeírásokkor is található olyan települések, amelyek vagy pusztán állnak, vagy pedig nemrégiben települtek újra.

A Habsburgok a háborúk gondjai után az elpusztult települések benépesítésére is fordíthaták figyelmüket. Nem véletlenül találó az a megállapítás, mely szerint a XVIII. század a német telepítések klasszikus századává vált.⁴

Az 1715-ös összeírás az új faluk között említi Sövényházat is, mégpedig olyan módon, hogy a jezsuiták, háromévi adómentesség felajánlásával, a mai németajkú lakosság őseit, a bajorországi svábok egy csoportját hívták be letelepülni. Ennek a gazdasági, demográfiai megfontoltságán túl volt egy másik, ekkor kicsit sem elhanyagolható oka: a jórészt protestánssá vált magyarok közvetett úton való katolizálása. Az igazi felekezeti arányváltás ugyan csak az 1800-as évek első évtizedére érett be, amikor is a 110 évvel azelőtti 15-ről 688-

ra emelkedett a katolikusok lélekszáma, míg az addigi protestáns többség majdnem teljesen eltűnt.

Egy korabeli magyar közmondás szerint: „a magyar jobbágy perlótárs, a német jobbágy pénzeszacskó”,⁵ evvel is utalva a német paraszt erényeire, amelyek szorgalmában, szerénységében, valamint az idővel és pénzzel való bánni tudásában rejlettek.

Az 1715-ös betelepítéssel új korszak kezdődött Sövényház történetében. Többszörös testi-lelki erőpróba az itteni, bujdosásban megmaradt magyarság, valamint a mentsvárként behívott németek számára is. Nehezebb helyzetbe az ezer kilométerre lévő szülőföldjétől elszakadt svábság került, hisz nekik részben el kellett fogadni az új hazát, és ténykedésükkel bizonyítva elfogadtatni „idegenségüket”. E nehéz időszakot örökíti meg az a bácskai sváb dal, amely helyzetünkön fogva a Sövényházra kerültek ajkán is születhetett volna:

*„De sok embert megölt,
vagy nyomorral gyötört,
míg termelt ez a föld!”⁶*

Az új lakosság bebizonyította erényeit, megszokott, hazára lelt. Mi sem bizonyítja jobban, mint az az 1786-os adat, amely szerint a község lakossága hét évtized alatt a „pusztaságból” 708-ra emelkedett.⁷

Ugyancsak ezidőből való feljegyzés szerint a lakosság túlnyomó többsége német anyanyelvű volt, emiatt az 1698-as protestáns magyar iskola helyett 1788-ban német tannyelvű katolikus intézményről olvashatunk.⁸

A lakosság fő tevékenységi köre a paraszti gazdálkodáshoz, valamint a halászatához kapcsolódott, de ezenkívül természetesen a hagyományos falusi iparos szakmák (kovács, bognár stb.) is megtalálhatók voltak, de a jezsuiták által létrehozott, Sövényház–Fehértó határában működő téglagyárban, annak üzemeltetésében is részt vállaltak. Ezek után talán nem véletlen, hogy az egyik leggyakrabban előforduló családnév is az Arbeiter (dolgozó) volt.

A község újkori nemességi is német származású volt. Így a Neuhold család is, akik a jezsuita rend feloszlatása után, a község földjeinek nagy részét tőlük megvásárolva birtokolták.

A franciák ellen fölkelt nemesség tisztikarában, az 1808. március 18-án tartott közgyűlésen megválasztott lovassági II. kapitányok egyike éppen a sövényházi, Neuhold Sándor főhadnagy volt. Még az év júniusában Colbert tábornok lovassága a Fertő-vidékről leözönölve elfoglalta a dél felé haladást segítő Rábca-hidat Sövényháznál, és a falun keresztül vonult a Rába felé. Ott már nem kelhetett át, mert a felkelt nemesség ebben megakadályozta.⁹

Az 1848-as események sem kerültek el a község életét, bár ezidőszakhoz még nincsenek adataink, az anyanyelvét, szokásait, kultúráját megőrző svábság érzelmeiről közvetett úton mégis lehet fogalmunk, hiszen az 1852-es királylátogatás után a kerületi főispán július 3-án felszólította a hírhedt megyefőnököt, Dorner Edét, hogy jelentse föl azokat a megyei földbirtokosokat, akik Ferenc József vármegyei fogadtatásáról távol maradtak. Az emiatti zaklatásoknak kitett birtokosok egyike volt, a Bajorországból származó, sövényházi nemes familia tagja, Purgly Sámuel is.¹⁰

A szabadságharc leverése után az osztrákok céltudatos „jutalmazási” politikájának egyik mozzanata, hogy az érdemek elismeréseként földet és nemességet adományoztak. Így került Sövényházra a 60-as évek táján a Fricke család, kik Hannoverből települtek a Tóköz e kis falujába. Nemességüket 1879-ben kapták.¹¹ Sövényház későbbi fejlődésében vármegyei pozíciójuknál fogva jelentős szerepet töltek be.

Mivel Sövényház a Rábca közvetlen közelében fekszik, gyakoriak voltak a községet elöntő árvizek. A folyó 1887-es szabályozásáig a település négy nagyobb áradást ért meg. A

„vad” mederben örvénylő folyó, a Hanság-vég rejtelmes fényei, az ingoványos Hany jócskán megindították a sövényházi emberek képzeletét. Ebből a motívumkincsből születtek azok a hiedelemtörténetek, amelyekben a „ludvérc”, lábban eltűnt hatlovas hintó, a jezsuiták kastélyát a XVI. századi alapokra 1701-ben épült templommal összekötő alagút, a rontó boszorkányok visszatérő témái, szereplői a majdnem dekameronnyi epikus anyagnak.

A Rábca szabályozása, azaz a Rábaszabályozó Társulat, az egyéni gazdálkodás vagy a birtokosságnál, illetve módosabb parasztoknál adódó munka mellett, újabb kereseti lehetőséget biztosított a falu lakóinak. A tevékenységi formák az 1900-as évek elejére felerősítették azt a szinte már területileg is érzékelhető elkülönülést, amely a települést megosztotta. Az „alsófalú”, „felsőfalú” fogalmak az 1945 előtt született nemzedék számára még ma is ismertek Györsövényházon.

Az elkülönülés alapja a természetesen kialakuló vagyoni különbség volt: a „felsőfaluban” a gazdag parasztcsaládok, az „alsófaluban” a napszámosok, cselédek laktak. A kezdeti természetes vagyoni differenciálódás a 30-as évektől felerősödő politikai, etnikai ellentétte durvult. A sövényházi sváb–magyar együttélés két évszázados hagyományai indultak bomlásnak, egy faji-politikai eszmerendszer esztelenül magával rántó hatására. A több generáción végbement „egészséges asszimilálódás”, az ún. „kettős kötődés” megingathatatlan hídjait, közösségi rendjét rázta meg, zilálta szét a német birodalom disszimiláló törekvése, amely eszközeiben nem nagyon válogatott.

A község lakossága az etnikai arányt tekintve az 1929-ből származó statisztikai adat alapján kétharmad részt német, egyharmad részt magyar. Tehát a népesség zöme anyanyelvében németajkú, de érzelmeiben magyar, hisz a falu 1820-ban épült iskolájában tanítási nyelvként a magyart választották, és minden harmadik mise nyelve is magyar volt.¹²

Természetesen a németajkú családokban az otthoni kommunikáció „svábul” folyt, de mindkét népcsoport elsajátította a másik nyelvét, német többség lévén a falubeli találkozáskor is gyakran németül váltottak szót az emberek.

A megőrzött német dalok, mondókák sorra bizonyítják a bajorországi kultúrszálakat.¹³ Hisz a kisbabát az édesanyja a következő dallal altatta:

*„Schlof, Angel schlof,
In Kart'n sind die Schom,
Die weiss'n und die schwarz'n,
Die wen die Lóri peiss'n,
Schlof, Angel schlof!”¹⁴*

A már megülni tudó kisgyereket édesapja az ölébe vette és egyre gyorsuló térdmozgását így kommentálta:

*„Schritt, trapp'l,
Karree, kalupp!”*

A nagyobbak már körjátékot játszottak. Gyakran hangzott az udvarokból a hozzá tartozó hangos ének:

*„Ringeln, ringeln, rae,
sind die Kindern rae,
sitzen unt'n Hullepusch
und ruf'n alle:
Husch, husch, husch!”¹⁵*

A bevonulás nagy ünnep volt a sövényházi legények életében is. A zenekart a regruták a falu végén várták, és énekelve kísérték az úton:

*„Wenn die nirzehne fohr'n,
ta sinette koh'n.”
„Ha a tizenkilencesek jönnek,
akkor zörög a kocsi.”*

És ez a szekér a zenészekkel végigzörgött Sövényházon, egészen a falu közepén, a „kovácsházzal” szemben lévő Mária-szoborig, ahol háromszor megkerülve azt, a kocsmá elé kanyarodtak. Minden bevonuló mellé odaszegődött a kedvese, és kezdődött a mulatság.

A kalapjukon nemzetiszínű szalagokat viselők boldogok voltak, hisz ők beváltak, de a piros pántlikások bizony szomorkodhattak. A vastag humorú dal szövegének folytatása még ki is csúfolja emiatt őket. Természetesen ezenkívül a fiatalok számára voltak más szórakozási lehetőségek is. Az ún. „németházban” szerveződő kultúrkör, ahol a falu németajkú lakossága összejött, bálakat rendezett, színdarabokat tanult és énekkart szervezett. Minden évben megtartották a hagyományos búcsúi bált, amit az „elkülönülés” után a nagygazdák a „felsőfaluban” lévő kocsmában tartottak meg; ez volt az ún. „réztányéros búcsú”.

A bált mindig a regruta legények rendezték. A bevonuláshoz hasonlóan, a faluvégén leszállt a kocsiról a megfogadott „banda”, és muzsikálva haladtak a kocsmánál felállított sátorig, ahol először „elfújták” a Himnuszt, majd bementek ebédelni. A fiatalok ezalatt litánián voltak. Amikor a zenészek meglátták a „kovácsháznál” elfordulni az első templomból jövőt, menten rázendítettek a nótára. A búcsúi táncokat mindig keringővel kezdték. Este pedig a regruta cigánnyal ment vacsorázni a lányos házhoz.

A hétköznapi szórakozásához, a faluközösség jó hangulatához tartozott még az egymás közti „vizit”, látogatás, beszélgetések is. Reggel korán keltek, így a napra pontosan megtervezett munkát időben elvégezték, annak befejeztével kiültek a házak előtti kispadokra és újabb pihenési, beszélgetési alkalom adódott az emberek számára.

Ezt a harmonikus faluközösséget kezdték bomlasztani azok az eszmék, amelyeknek az egyre erősödő propagandájú Volksbund adott szervezeti keretet. A 30-as évek végétől, mind erőteljesebben hirdették a faji elkülönülést. Miért talált talajra ez a politikai szélsőség?

Györsövényház gazdasági viszonyai, szociális lehetőségei rendkívül megváltoztak. Megcsappantak a munkalehetőségek, átalakultak a birtokviszonyok, újradifferenciálódtak a lakossági rétegek. Újabb és újabb lakás- és földigényekkel föllépő emberek jelentek meg. A gazdasági válság helyi hatását tükrözi azt a körjegyzői jelentés, amely a mezőgazdasági munkanélküliségről tudósít.¹⁶ Ebből az iratból kiderül, hogy az 1932-es évre a községben százszázalékos ínség várható, munkalehetőségre kilátás nincs, a parasztgazdák anyagi segélyeire számítani nem lehet, hisz maguk is támogatásra szorulnak. A termények eladhatatlanok, így bevétel sincsen.

E gazdasági visszaesés mellett a szociális romlásra is a községben jelentkező lakásínség is.

Ezek a meglévő tények egyre jobban elkülönítették a két falurészt, a község németajkú és magyar lakosait. A kezdeti gazdasági különbséget, később „faji” ellentétekhez vezettek, hisz az anyagi bizonytalanságban élő emberek a mást ígérő eszmétől remélték a változást. E demagóg elvek megbontották a harmonikus együttélés hagyományait, gyűlölködéseket szítottak. Még a gyerekeket is tiltották egymástól, és nem jó szemmel nézték a vegyes házasságokat sem. E zűrzavaros néhány év megbolygatta a régi rendet: 1939-től a németajkú lakosság követelésére német nyelvű oktatás volt a faluban, majd 1941-től 1945-ig külön magyar és vegyes iskolában folyt a tanítás.¹⁷

A nemzeti öntudatukban megtévesztett emberek igazi tragédiája igazán csak ezután következett. Családok szakadtak ketté. A megmaradás reménye, a bizonytalan kimenetelű agitáció taszította egy családból két hadseregbe a férfiakat, és így durvult a „tisza, erkölcsös” szórakozást ígérő kultúrkör demagóg politikai szervezetté.

A végső megpróbáltatás a háború befejeztével még nem ért véget. Az etnikai hovatartozásra vonatkozó, megtévesztő módon feltett kérdések szolgálták az alapját a kitelepített személyek válogatásának.

Így 1946-ban a község több mint 60-70 %-át bevagonírozták. Többségüknek a Volksbund lényegi ténykedéseire semmi köze nem volt. Testben és lélekben kifosztva kellett elhagyniuk szülőfalujukat, őseik házákat.

Hontalanok lettek. Így talán érthetőek azok a levelek, amelyekben a következő sorok érkeztek az itt maradottakhoz: „Drága Gyermekeim! Itt minden nap nagypéntek van!”

A kitelepítés talán legmeggrázóbb mementója ez a kétnyelvű sírfelirat egy távoli német temetőben:

*„Itt nyugszik egy kitelepített
magyar asszony, bánatában
halt meg.”*

Jegyzetek

¹ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. 255. p.

² Borovszky Sámuel: Magyarország vármegyéi és városai. Győr vármegye. Országos Monográfiai Társaság, Bp., 1905. 425. p.

³ Kerekes Sámuel – Enyedi Barnabás: Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyéik, és Győr szabad királyi város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930. évekre. Kerekes Sámuel, Bp., 1930. 345. p.

⁴ Bellér Béla: A magyarországi németek rövid története. Magvető Kiadó, Bp., 1981. 58. p.

⁵ Bellér Béla i. m. 56. p.

⁶ Bellér Béla i. m. 71. p.

⁷ Szülőföldünk, a Kisalföld. Győr-Sopron Megyei Tanács VB, Győr, é. n. 142. p.

⁸ Szeghalmy Gyula: Dunántúli vármegyéik. A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Bp., 1938. 571. p.

⁹ Borovszky Sámuel i. m. 374. p.

¹⁰ Borovszky Sámuel i. m. 398. p.

¹¹ Borovszky Sámuel i. m. 432. p.

¹² Kerekes Sámuel – Enyedi Barnabás i. m. 346. p.

¹³ A mondóka- és dalszövegeket, valamint a búcsúit, báli szokásokat Németh Imréné Muszpantner Gabriella (sz. 1928) szíves közlése alapján jegyeztem le, amiért ezúton mondok köszönetet.

¹⁴ „Aludj, angyal, aludjál,
a kertben vannak a birkák,
fehérek és feketék,
mert a Lórit fellökik,
aludj, angyal, aludjál!”

¹⁵ „Körbe, körbe, sorba,
a gyerekek sorba,
ülnek a bodzabokor alatt
és mind kiáltanak:
huss, huss, huss!”

¹⁶ Válogatott dokumentumok a Győr-Sopron megyei munkásmozgalom történetéből (1929–1945). MSZMP Győr-Sopron Megyei Bizottsága, Győr, 1982. 345. p.

¹⁷ Szülőföldünk, a Kisalföld i. m. 143. p.

* *In: Rábaköz honismereti évkönyv 1995. Szerk.: Pájer Imre. Pájer Imre, Csorna, 1995. 12–19. p.*